

Dr hab. Monika Kujawska, prof. UŁ
Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Wydział Filozoficzno-Historyczny
Uniwersytet Łódzki
monika.kujawska@uni.lodz.pl

**Recenzja rozprawy doktorskiej w postępowaniu nadania stopnia doktora Panu
Pawłowi Chycowi w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie etnologia i
antropologia kulturowa**

Praca doktorska zatytułowana „Indianie Moré w Amazonii boliwijskiej w świetle własnych wartości i obcych oddziaływań” mgr. Pawła Chyca składa się z obszernego wstępu i wprowadzenia do tematyki pracy, sześciu opublikowanych artykułów w recenzowanych czasopismach naukowych (wszystkie po uzyskaniu tytułu magistra) oraz z aneksu zawierającego słownik języka moré.

Zacznę od analizy sześciu artykułów włączonych do rozprawy, które Autor podzielił na dwie linie tematyczne: 1) „Świat Moré”, czyli różne aspekty życia, przejawów myślenia i działania w ramach ontologii animistycznej społeczności Moré oraz 2) „Obce wpływy”, tj. ujęcie etnohistoryczne i narracyjno-biograficzne w stosunku do przeszłości Moré, a szczególnie do momentu ich pokojowej pacyfikacji w pierwszej połowie XX w. Pomimo tego wydzielenia, prace odznacza się spójnością merytoryczną. Artykuły zawierają etnograficzny opis oraz antropologiczną i etnohistoryczną analizę wybranych przejawów kultury Moré – tubylczej ludności zamieszkującej zbieg rzek Guaporé i Mamoré w Amazonii boliwijskiej. Materiał etnograficzny został zgromadzony w trakcie wielosezonowych i powrotowych badaniach terenowych (w sumie 21 miesięcy) w latach 2008-2020 w dwóch wioskach Moré.

Pierwszy artykuł „Tworzenie współczesnego ciała, czyli o przetwarzaniu terenu wśród boliwijskich Moré” jest w gruncie rzeczy esejem metodologicznym, dotyczącym elicytacji wiedzy (jak pytać i słuchać) i doświadczenia (być z tubylcami i współdoświadczać) oraz poszukiwania kluczowych kategorii pojęciowych (wywiedzionych z terenu). Artykuł zawiera bardzo interesujące refleksje na temat zmiany podejścia to skonstruowanych pytań badawczych („przetwarzania terenu”) poprzez rozmowy z przedstawicielami ludu Moré, ich

skupieniu się na ciele i doświadczaniu zmian poprzez ciało (ciało jako kluczowe pojęcie, omówione w perspektywie animistycznej). Kolejnym metodologicznym wątkiem było ukazanie, w jaki sposób wykorzystanie archiwalnych zdjęć ukonkretniło rozmowy na temat przeszłości i zmian, których doświadczali Moré. Autor dokonał też wnikliwej analizy postrzegania osób z zewnątrz poprzez praktyki pokarmowe i cielesne. Artykuł w subtelny sposób dotyka kluczowego dla całej dysertacji pojęcia animizmu.

Drugi artykuł z tej serii „Wyobraźnia fantazmatyczna a animizm w Amazonii. O ograniczeniach w stosowaniu pojęcia fantazmat w badaniach antropologicznych”, jest jednym z najwcześniejszych tekstów w całym wyborze prac, stąd po części rozumiem, że Autor chciał zgłębić ewolucję myślenia naukowego wokół animizmu (pierwotne znaczenie animizmu, fantazmat w ujęciu freudowskim, animizm i pojęcia z nim związane w ujęciu religijnym i psychoanalitycznym, animizm odnowiony). Chociaż Pan Paweł Chyc krytykuje zwrot ontologiczny we wstępie do dysertacji i w części swoich artykułów, tym niemniej w eseju inspirowany konstruktywizmem epistemologicznym, postuluje potrzebę uwzględnienia animistycznego, nie-etnocentrycznego punktu widzenia w badaniach nad społecznościami, które żyją, myślą i działają w ramach odmiennych ontologii niż zachodni naturalizm, co jest zbieżne z postulatami zwrotu ontologicznego. Oceniam ten tekst słabiej niż pozostałe w tej serii, gdyż wydaje mi się bezzasadne powracać do anachronizmów, które całkowicie utraciły swą moc analityczną. Zresztą, we wstępie eseju Autor poddaje w wątpliwość użycie kategorii fantazmatu do badań nad animizmem.

Trzeci artykuł pt. „Otro lado. An inquiry into the conceptual topology of animism among the Moré (Itene) of the Bolivian Amazonia” jest centralny dla rozważań Autora nad przejawami myślenia animistycznego w badanej społeczności Moré. Tekst ma dużą wartość etnograficzną, dostarcza ciekawych i nowych danych do korpusu amazońskiego w kontekście kosmo-polityki międzygatunkowej, spotkań z duchami, widzialności i niewidzialności zwierząt i duchów oraz relacji opartych na drapieżnictwie (*predation*). Argumentacja przeciw nadmiernemu skupianiu się badaczy na aspektach ontologicznych oraz krytyka zwrotu ontologicznego w tym tekście nie są dla mnie jasne i zrozumiałe. Zaś alternatywa w postaci podejścia kognitywistycznego, nie dość dobrze przedstawiona i wyeksplorowana.

Drugą serię artykułów dotyczących obcych wpływów na kulturę i społeczność Moré otwiera artykuł porównawczy „Język i małżeństwo. Różnice kulturowe wśród Indian Wari’ i Moré z perspektywy antropologii historycznej”. Autor zestawia tu dwie grupy tubylcze należące do tego samego kompleksu kulturowego i rodziny językowej chapacura: Wari’ (zamieszkujących Amazonię brazylijską) oraz Moré. Tekst w dużej mierze skupia się na

sposobach pacyfikacji tych dwóch grup oraz na konsekwencjach pacyfikacji dla tych społeczności. Autor poświęcił sporo uwagi samym agentom kontaktu i pokojowej pacyfikacji, takim jak niemiecki etnograf Snethlage oraz boliwijski pedagog Leigue Castedo. P. Paweł Chyc korzysta z podejść interpretacyjnych wypracowanych na gruncie badania historii przez antropologów, szczególnie inspirują go Marshall Sahlins i Natan Wachtel. O ile pierwszy z tekstów z tej serii dotyczącej obcych wpływów zajmuje się przeszłości, drugi z artykułów w tej serii poświęcony jest zjawiskom, którym Paweł Chyc mógł się przyglądać bezpośrednio w terenie. W artykule pt. „Kłopoty z tradycją. Przykład instytucjonalizacji języka i kultury boliwijskiej Indian Moré” omówione zostały najnowsze praktyki związane, jeśli można tak skrótowo określić, z zabezpieczaniem i wytwarzaniem dziedzictwa kulturowego przez samych Moré oraz instytucjonalizowaniem ich języka i kultury. Sami Moré nie są przedstawieni tu jako bierni w procesie instytucjonalizacji, lecz aktywnie interpretujący i dostosowujący pomysły i rozwiązania Innego do swojego *modus vivendi*. Ponadto, tekst pokrótce omawia procesy stawania się Innymi – podmiotami boliwijskimi (*other becoming*) w perspektywie ontologii animistycznej. Ostatni esej w dysertacji pt. “Wokół etnografii ubóstwa. Kilka uwag na temat przyjmowania pomocy żywieniowej przez Indian Moré” jest swoistym studium przypadku, który omawia sposób przyjmowania pomocy żywieniowej w ramach programu ONZ przez Moré. Autor przygląda się sytuacji przyjmowania pomocy żywieniowej nie tyle od strony ekonomicznej, ale głównie lokalnej i kulturowej. Kiedy dochodzi do nieporozumień czy też różnego odczytania gestu pomocy przez przedstawicieli ONZ i tubylców Moré, wynika to z odmiennego światotworzenia (*worlding*) i różnic ontologicznych. Artykuł zgłębia ważne współczesne tropy Antropologii amazonistycznej, takie jak *symbolic economy of alterity*. Podobnie jak i inne artykuły w tej serii, omawiane zjawiska są rozpatrywane na tle gruntownie zarysowanego tła historycznego, przemian lokalnych i częściowo globalnych.

Słownik języka moré powstał we współpracy z lingwistą Joshuą Birchall’em w trakcie badań terenowych doktoranta. Wkład autora w jego powstanie jest znaczący. W trakcie pobytów w terenie gromadził on nie tylko materiały audio, ale również materiały semantyczne związane z kulturą materialną Moré, oraz domenami, takimi jak pożywienie, wiedza na temat roślin, zwierząt, czy szerzej przyrody. Tego typu praca ma wymiar dokumentacyjno-ratunkowy dla dziedzictwa językowego (czy szerzej kulturowego) Moré w obliczu szybko malejącej liczby użytkowników tego języka. Jak zaznacza sam Autor we wstępie, słownik “dokumentuje język zagrożony wyginięciem w stopniu, który pozwala na odtworzenie jego gramatyki” (s. 52).

Mocne strony rozprawy doktorskiej:

Przedłożona dysertacja ma liczne zalety. Poniżej wymieniam, moim zdaniem, te najważniejsze:

- 1) Amazonia Boliwijska oraz jej tubylczy mieszkańcy jest mało eksplorowanym obszarem i tematem w polskich badaniach z zakresu antropologii amazonistycznej. Ponadto, lud Moré jest ostatnią rdzenną ludnością z rodziny chapacura w Boliwii. Praca mgr. Pawła Chyca jest ważnym etnograficznym wkładem w badanie tej społeczności.
- 2) Ukazanie zmian zachodzących pod wpływem nacisków zewnętrznych z perspektywy badanej społeczności, z uwzględnieniem sposobu ich narracji i emfazy na wybrane zagadnienia (szczególnie związane z ciałem, jego dyscyplinowaniem i transformacją). Tego typu podejście jest nowatorskie i przyczynia się do rozwoju studiów etnohistorycznych z perspektywy samych badanych.
- 3) Wnikliwe poszukiwanie źródeł historycznych i etnograficznych, w tym uzyskanie dostępu do archiwum i niepublikowanych materiałów (w tym fotografii) etnografa Emila H. Snethlage, który dokonał pokojowego kontaktu z rodzinami Moré nad rzeki Guaporé w pierwszej połowie lat 30. XX w.
- 4) Poszerzenie badań etnograficznych o kwestie językowe i opracowanie części słownika moré – zadanie nie tylko o dużym znaczeniu badawczo-dokumentacyjnym, ale również stosowanym dla samej społeczności Moré. Tym samym, Autor wykazuje postawę zaangażowaną i ma swój wkład we wzmocnienie (*empowerment*) badanej społeczności. W dzisiejszej antropologii amazonistycznej jest to postawa bardzo potrzebna i oczekiwana przez badane ludy, jednocześnie tworzy się relacja wzajemności i partnerstwa w procesie wytwarzania wiedzy etnograficznej.
- 5) Na koniec warto podkreślić świetną znajomość literatury z zakresu antropologii amazonistycznej.

Uwagi krytyczne:

Mgr Paweł Chyc odżegnuje się od zwrotu ontologicznego i próbuje go krytykować, lecz, moim zdaniem, przedstawiona dysertacja wpisuje się w ten zwrot, czy też nawet jest produktem zwrotu ontologicznego. Dowodem na to jest uczynienie z przejawów ontologii animistycznej u Moré głównej osi badań, zaś z perspektywy ontologicznej głównej kategorii analitycznej. Autor posługuje się terminem „światotworzenie” (*worlding*), który został ukuty przez Descola i jak pisze ten badacz, światotworzenie zależy od ontologii, w której ludzie żyją (Descola 2014), co de facto jest zbieżne z punktem widzenia przedstawicieli zwrotu

ontologicznego. Podobnie, zwrócenie szczególnej uwagi na ontologię, nie na kulturę, które postuluje i konsekwentnie wypełnia P. Paweł Chyc, jest również postulowane przez badaczy z nurtu ontologicznego. Descola, na którego Autor się nieustannie powołuje, był jednym z fundatorów zwrotu ontologicznego (z dużą emfazą metodologiczną), czego dowodem jest tom wydany pod red. P. Descola i G. Pálsona *Nature and Society. Anthropological perspective* w 1996. Tom ten niemal w całości poświęcony jest perspektywie ontologicznej w badaniach antropologicznych. Drugą moją krytykę budzi tak częste i szerokie zastosowanie pojęcia kosmowizja. Pan Paweł Chyc upiera się przy używaniu terminu kosmowizja, chociaż sam Descola, za którym on podąża, krytykuje to określenie (Descola 2014, 278). W jednym miejscu Autor pisze, iż kosmowizje w j. angielskim to *worldviews* i *cosmologies* (s. 33), lecz nie są to pojęcia tożsame i określenie kosmologia jest dużo bardziej adekwatne do perspektywy ontologicznej niż kosmowizja. Trzecią moją krytykę wzbudza fakt, że koncepcje z nurtu kognitywistyki i ich zastosowanie w pracach Autora nie są, przynajmniej dla mnie, jasne. Wydaje się, że kognitywistyka jest tu jakąś kategorią ukrytą (*covert category*), używając terminologii samych kognitywistów.

Wymienione uwagi krytyczne nie wpływają zasadniczo na moją wysoką ocenę przedłożonej dysertacji, mają raczej charakter krytyki konstruktywnej.

Przedstawiona do recenzji praca jest oryginalna, dobra od strony warsztatowej i merytorycznej, a także potrzebna, wzbogaca bowiem studia z zakresu antropologii amazonistycznej, w szczególności o badania etnograficzne i językowe w tubylczej Amazonii boliwijskiej. Dysertacja z naddatkiem spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim przez ustawę z 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668) w artykule 187.1. Biorąc to wszystko pod uwagę, wnioskuję o dopuszczenie Pana Pawła Chyca do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Monika Kujawska